

SOLIQ TUSHUMINING YILLIK O'SISH SUR'ATLARI STATISTIK TAHLILI

Toraeva Zilola

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

“Moliyaviy hisob va hisoboti” kafedrasida tadqiqotchisi

Imomova Dilxushbonu

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti 2-bosqich

Anotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekiston Respublikasida soliq tushumlarining yillik o'sish sur'atlari statistik jihatdan tahlil qilindi. Tadqiqotda 2019–2024-yillar oralig'ida O'zbekiston Davlat statistika qo'mitasi, Moliya vazirligi va Jahon bankining ochiq ma'lumotlari asosida soliq tushumlarining dinamikasi, ularning o'sish omillari hamda fiskal siyosatdagi islohotlarning natijalari o'rganildi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, so'nggi yillarda soliq tushumlari o'rtacha 13–15% atrofida o'sib, davlat byudjeti barqarorligini ta'minlashda muhim rol o'ynamoqda. Raqamlashtirish, soliqqa tortish bazasining kengayishi va soya iqtisodiyot qisqarishi soliq tushumlarining ijobiy o'sishiga sabab bo'lgan. Shu bilan birga, ayrim tarmoqlarda soliq intizomining sustligi, mintaqalar o'rtasidagi tafovutlar va iqtisodiyotning xomashyo eksportiga tayanishi o'sishni cheklovchi omillar sifatida qayd etilgan. Muammolarning yechimi sifatida soliq tizimini raqamlashtirishni chuqurlashtirish, kichik biznesni soliqqa jalb qilish, soliq ma'murchiligini takomillashtirish hamda hududlar kesimida fiskal barqarorlikni mustahkamlash yo'nalishlari taklif etiladi.

Kalit so'zlar: soliq tushumi, fiskal siyosat, iqtisodiy o'sish, raqamlashtirish, tahlil, byudjet barqarorligi, soya iqtisodiyot, fiskal islohotlar.

СТАТИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ГОДОВЫХ ТЕМПОВ РОСТА НАЛОГОВЫХ ПОСТУПЛЕНИЙ

Тораева Зилола

Ташкентский государственный экономический университет

Научный сотрудник кафедры “Финансовый учет и отчетность”

Имомова Дилхушбону

Ташкентский государственный экономический университет, 2 курс

Аннотация: В данной статье проводится статистический анализ годовых темпов роста налоговых поступлений в Республике Узбекистан. Исследование основано на данных Государственного комитета по статистике, Министерства финансов и Всемирного банка за 2019–2024 годы. Рассмотрены факторы, влияющие на рост налоговых поступлений, а также влияние фискальных реформ на устойчивость государственного бюджета. Результаты анализа показывают, что среднегодовой рост налоговых поступлений составил 13–15%, что свидетельствует об укреплении фискальной дисциплины и улучшении администрирования. Цифровизация, расширение налоговой базы и сокращение теневой экономики стали основными драйверами роста. Вместе с тем, различия между регионами, низкий уровень налоговой культуры и зависимость экономики от сырьевого экспорта продолжают ограничивать потенциал доходов бюджета. В качестве решений предлагается углубление цифровой трансформации налоговой системы, развитие налогового администрирования и стимулирование легализации теневого бизнеса.

Ключевые слова: налоговые поступления, фискальная политика, экономический рост, цифровизация, бюджетная устойчивость, налоговые реформы, теневая экономика.

STATISTICAL ANALYSIS OF ANNUAL GROWTH RATES OF TAX REVENUES

Toraeva Zilola

Tashkent State University of Economics

Researcher, Department of “Financial Accounting and Reporting”

Imomova Dilkhushbonu

Tashkent State University of Economics, 2nd year

Annotation: This article presents a statistical analysis of the annual growth rates of tax revenues in the Republic of Uzbekistan. The research is based on data from the State Committee on Statistics, the Ministry of Finance, and the World Bank for the period 2019–2024. The study examines factors influencing tax revenue growth and evaluates the impact of fiscal reforms on the stability of the state budget. The results indicate that the average annual growth rate of tax revenues has reached between 13% and 15%, reflecting stronger fiscal discipline and more efficient tax administration. Key drivers of growth include digitalization of tax collection, expansion of the tax base, and reduction of the shadow economy. However, regional disparities, weak tax compliance, and continued reliance on commodity exports remain constraints.

Keywords: fiscal policy, tax revenues, economic growth, digitalization, statistical analysis, budget stability..

Kirish

Soliq tushumlari har bir davlatning iqtisodiy barqarorligi va byudjet siyosatining asosiy tayanchi hisoblanadi. Soliqlar orqali davlat nafaqat o'z xarajatlarini moliyalashtiradi, balki iqtisodiy faollikni tartibga soladi, ijtimoiy tenglikni ta'minlaydi va investitsiyalar uchun zarur muhit yaratadi. O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgandan so'ng, fiskal siyosatni isloh qilish, soliqqa tortish tizimini soddalashtirish va soliq ma'murchiligini zamonaviylashtirish yo'nalishida qator chora-tadbirlar amalga oshirildi. So'nggi yillarda davlat tomonidan joriy etilgan **raqamli soliq tizimlari, onlayn nazorat-kassa mashinalari, soliq to'lovchilarning yagona bazasi va elektron hisob-faktura**

tizimi byudjet daromadlarini oshirdi. Shu bilan birga, mamlakat iqtisodiyotining o'sish sur'atlari bilan soliq tushumlari o'rtasida bevosita bog'liqlik mavjud. Agar iqtisodiyotda ishlab chiqarish, savdo va xizmatlar hajmi oshsa — soliq bazasi kengayadi. Ammo ayrim hududlarda iqtisodiy faollik pastligi, soliq to'lov intizomining sustligi, hamda “soya iqtisodiyoti” mavjudligi byudjet daromadlarining to'liq shakllanishiga to'sqinlik qiladi. Ushbu tezisning maqsadi — O'zbekiston Respublikasida soliq tushumlarining yillik o'sish sur'atlarini statistik tahlil qilish, ularning o'sish omillarini aniqlash va fiskal siyosat samaradorligini baholashdir.

Adabiyot tahlili

Soliq tushumlari har bir davlat iqtisodiyotining moliyaviy barqarorligini ta'minlovchi asosiy manba bo'lib, u fiskal siyosatning eng muhim yo'nalishlaridan biridir. Ushbu sohada olib borilgan xalqaro va mahalliy tadqiqotlar soliq tizimi samaradorligini oshirish, soliqqa tortish bazasini kengaytirish hamda raqamli nazorat mexanizmlarini joriy etish orqali davlat byudjeti daromadlarini barqaror o'stirish mumkinligini ko'rsatadi.

Nazariy jihatdan qaraganda, soliq tushumlarining o'sishi masalasi klassik moliyaviy fanlarda keng o'rganilgan. R. Musgrave va P. Musgrave o'zlarining “Public Finance in Theory and Practice” asarida soliqlarning uch asosiy funksiyasini – taqsimlash, barqarorlashtirish va resurslarni joylashtirish – ko'rsatib, soliqlar davlat iqtisodiy siyosatining poydevori ekanini ta'kidlagan. Ularning fikricha, soliqlar nafaqat byudjetni to'ldiruvchi vosita, balki iqtisodiy faollikni muvozanatlashtiruvchi va ijtimoiy tenglikni ta'minlovchi mexanizm hamdir. Shuningdek, J. Stiglitz “Economics of the Public Sector” asarida davlat sektori iqtisodiyotida samaradorlik va adolat muvozanatini saqlash muhimligini ta'kidlaydi. U soliqqa tortish tizimining soddalashtirilishi, soliq bazasining kengaytirilishi va ma'muriy xarajatlarning kamaytirilishi orqali soliq tushumlarini barqarorlashtirish mumkinligini ilmiy asoslab beradi.

IMF olimlari V. Tanzi va H. Zee tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlarda esa soliq siyosatida soliq miksi – ya'ni QQS, foyda solig'i, daromad solig'i, aksiz va bojxona

to'lovlari o'rtasidagi muvozanat – to'g'ri shakllantirilganda soliq tushumlari o'sish sur'atlari barqarorlashishi isbotlangan. A. Laffer tomonidan ilgari surilgan mashhur “Laffer egri chizig'i” g'oyasi esa soliqlar haddan ortiq oshirilganda tushum kamayishi mumkinligini ko'rsatib, fiskal siyosatda muvozanat zarurligini amaliy jihatdan asoslab bergan.

Empirik tadqiqotlarda esa soliq tushumlarining o'sishiga raqamlashtirish va nazorat tizimlari qanday ta'sir qilishi o'rganilgan. Slemrod va Yitzhaki soliqlar elastikligi va soya iqtisodiyoti o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilib, nazoratning kuchaytirilishi va raqamli izlarning kengaytirilishi soliq tushumlarining oshishiga olib kelishini aniqlagan. Pomeranz (2015) tomonidan Chili mamlakatida olib borilgan amaliy tajribalarda QQS hisob-fakturalarini raqamli tekshirish tizimi soliq intizomini 20 foizdan ortiq oshirgan. OECDning 2023-yilgi “Tax Revenue Statistics in Asia and the Pacific” hisobotida esa Osiyo mamlakatlarida soliq tushumlarining o'sish sur'atlari asosan soliq bazasining kengayishi, imtiyozlarning qisqartirilishi va raqamlashtirish jarayonlari bilan bog'liqligi qayd etilgan.

Shuningdek, IMF va Jahon bankining 2023–2024-yillardagi hisobotlari ham soliq boshqaruvini avtomatlashtirish, risk-tahlil asosida soliq nazoratini kuchaytirish va elektron hisob-faktura tizimlarini kengaytirish soliq tushumlarining YaIMga nisbatan ulushini oshirganini ko'rsatadi. World Bank'ning “Public Finance Review: Uzbekistan” (2024) hisobotida soliq tushumlarini oshirish uchun soliq siyosatini uzoq muddatli iqtisodiy strategiya bilan uyg'unlashtirish, raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish va kichik biznesni soliqqa jalb etish zarurligi alohida ta'kidlanadi. Asian Development Bank esa soliq ma'murchiligi samaradorligi mamlakat fiskal barqarorligining eng muhim omillaridan biri ekanini e'tirof etadi.

Mintaqaviy adabiyotlarda, xususan Markaziy Osiyo mamlakatlari bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarda soliq siyosati islohotlarining ijobiy natijalari qayd etilgan. OECD, IMF va Jahon banki hisobotlariga ko'ra, O'zbekiston Respublikasida soliq tushumlarining YaIMdagi ulushi 2018-yildagi 22,8 foizdan 2023-yilda 27,3 foizga oshgan. Bu esa soliq

bazasining kengayganini va fiskal islohotlarning amaliy samaradorligini ko'rsatadi. Mahalliy olimlardan biri Musaeva N. (2021) o'z tadqiqotida soliq tizimini modernizatsiya qilish, soliq imtiyozlarini qayta ko'rib chiqish va elektron boshqaruv tizimlarini joriy etish orqali byudjet daromadlari oshganini isbotlagan. O'zbekiston Davlat soliq qo'mitasining 2024-yilgi hisobotlarida esa elektron kassa mashinalari va onlayn nazorat tizimlari natijasida soya iqtisodiyot ulushi 40 foizdan 32 foizgacha kamaygani keltirilgan.

Shu bilan birga, adabiyotlarda ayrim muammolar ham qayd etilgan. Masalan, hududlar kesimidagi soliq tushumlari o'rtasidagi tafovutlar katta bo'lib, Toshkent shahri soliq tushumlarining qariyb 38 foizini ta'minlaydi, ayrim viloyatlarda esa bu ko'rsatkich 3–4 foizdan oshmaydi. Bu holat fiskal markazlashuvning yuqoriligini ko'rsatadi. Shu sababli, olimlar fiskal desentralizatsiyani kuchaytirish, mahalliy byudjetlarning mustaqilligini oshirish va hududiy soliq bazasini kengaytirish zarurligini ta'kidlaydilar.

Metodologik jihatdan, tahlil qilingan adabiyotlarda soliq tushumlarining o'sishini o'rganishda bir necha ilmiy usullar qo'llanilgan. Ular orasida dinamik qatorlar tahlili, trend regressiyasi, benchmarking, panel ma'lumotlar tahlili va institutsional tahlil usullari keng tarqalgan. Dinamik qatorlar yillar bo'yicha soliq tushumlari o'sish sur'atini aniqlashga xizmat qiladi, trend regressiyasi esa vaqt omiliga asoslangan o'sish tendensiyasini bashoratlash imkonini beradi. Panel tahlil fiskal islohotlarning ta'sirini o'lchashda, institutsional yondashuv esa soliq qonunchiligi va boshqaruv sifati ta'sirini aniqlashda qo'llaniladi.

Tahlil qilingan adabiyotlarda umumiy xulosa shuki, soliq tushumlarining barqaror o'sishini ta'minlash uchun soliq bazasini kengaytirish, soliq boshqaruvini raqamlashtirish, soliq to'lovchilar madaniyatini oshirish va iqtisodiy faoliyatni soya sektordan rasmiy sektorga o'tkazish zarur. Soliq siyosatining barqarorligi esa investorlar ishonchini oshiradi, bu esa fiskal barqarorlikning uzoq muddatli asosini yaratadi.

Aksariyat ilmiy ishlar nominal o'sish sur'atlariga e'tibor qaratadi, ammo real, inflyatsiyadan tozalangan o'sish ko'rsatkichlari yetarli o'rganilmagan. Bundan tashqari,

hududiy tafovutlar, soya iqtisodiyot hajmi va kadrlar salohiyatining soliq boshqaruviga ta'siri masalalari hali ham ilmiy muhokamada dolzarb bo'lib qolmoqda.

Shunday qilib, hozirgi tadqiqotning adabiyotlarga qo'shgan hissasi shundaki, u 2019–2024-yillar oralig'ida O'zbekiston soliq tushumlarining real o'sish sur'atlarini tahlil qiladi, soliq turlari bo'yicha strukturaviy o'zgarishlarni aniqlaydi, raqamlashtirishning fiskal intizomga ta'sirini baholaydi va hududiy nomutanosibliklarni kamaytirish bo'yicha amaliy takliflar beradi.

Tadqiqot metodologiya

Tadqiqotda quyidagi iqtisodiy-statistik usullar qo'llanildi:

1. **Dinamik qatorlar tahlili** – 2019–2024 yillar oralig'ida soliq tushumlarining o'sish sur'atlarini aniqlash.
2. **Trend tahlili** – o'sish tendensiyalarini aniqlash va prognoz qilish uchun.
3. **Solishtirma tahlil** – O'zbekiston ko'rsatkichlarini Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan taqqoslash.
4. **Strukturaviy tahlil** – byudjet daromadlarining tarkibini soliq turlari (QQS, foyda solig'i, jismoniy shaxslar daromad solig'i, aksiz, bojxona to'lovlari) bo'yicha baholash.

Ma'lumot manbalari sifatida Davlat statistika qo'mitasi, Moliya vazirligi, Jahon banki va Xalqaro valyuta jamg'armasining 2019–2024-yillar uchun rasmiy statistik hisobotlari olindi.

Tahlillar va natijalar muhokamasi:

Tahlil natijalariga ko'ra, O'zbekiston Respublikasi soliq tushumlari hajmi 2019-yilda 88,2 trln so'mdan 2024-yilda 162,3 trln so'mgacha oshgan. Bu davrda o'rtacha yillik o'sish **13,9%** ni tashkil etdi.

Asosiy natijalar:

- QQS tushumlari 5 yil ichida 1,8 barobarga oshgan.
- Foyda solig'i ulushi 14,7% dan 18,3% gacha ko'tarilgan.
- Elektron kassa tizimlari joriy etilishi naqd pulsiz to'lovlar ulushini 65% gacha yetkazgan.
- Soya iqtisodiyotning kamayishi natijasida 2024-yilda qo'shimcha 4,5 trln so'm byudjet daromadi ta'minlangan.

Hududlar kesimida Toshkent shahri soliq tushumlarining 38% qismini, Toshkent viloyati — 10%, Samarqand — 7%, Farg'ona — 6% qismini tashkil etadi. Eng past ko'rsatkichlar Qoraqalpog'iston Respublikasi va Jizzax viloyatlarida kuzatilgan.

O'zbekiston soliq tizimidagi o'sish fiskal islohotlar va raqamlashtirish siyosatining natijasidir. Biroq ayrim muammolar hamon mavjud:

1. **Soya iqtisodiyot ulushi** – 2024-yilda 33–35% atrofida bo'lib, rasmiy statistika ko'rsatkichlarini buzadi.
2. **Hududiy tafovutlar** – markaziy va chekka viloyatlar o'rtasida soliq tushumlari farqi katta.
3. **Kichik biznesni soliqqa jalb etish muammolari** – ko'plab subyektlar rasmiy ro'yxatdan o'tmagan.
4. **Kadrlar malakasi** – soliq tizimida raqamli texnologiyalarni boshqaruvchi mutaxassislar yetarli emas.

Yechim sifatida quyidagilar taklif etiladi:

- Soliq tizimida sun'iy intellekt va "big data" texnologiyalarini joriy etish;
- Elektron soliq maslahatchi platformalarini yaratish;
- Hududiy byudjetlarni mustaqil fiskal boshqaruvga o'tkazish;
- Soliq intizomini oshirish uchun imtiyozli rag'bat tizimlarini joriy etish

Xulosa

O'zbekiston soliq tizimi so'nggi yillarda barqaror o'sish tendensiyasini namoyon etmoqda. Bu fiskal siyosatning izchil yuritilishi, soliqqa tortish bazasining kengayishi va raqamlashtirishning muvaffaqiyatli joriy etilishi bilan bog'liq. Shu bilan birga, iqtisodiy o'sish bilan bir qatorda soliq tushumlarining sifat jihatdan yaxshilanishiga ham e'tibor qaratish lozim.

Asosiy xulosalar:

- O'rtacha 13–15% o'sish soliq tizimi samaradorligining oshganini ko'rsatadi.
- Soya iqtisodiyot qisqarib, fiskal intizom mustahkamlanmoqda.
- Raqamlashtirish jarayonlari soliq yig'imlarini shaffoflashtirdi.

Takliflar:

1. Soliq siyosatini hududiy iqtisodiy salohiyatga mos differensiallashtirish.
2. Kichik biznes uchun soddalashtirilgan soliq hisobot tizimini kengaytirish.
3. Byudjet daromadlari tahlilini muntazam ravishda sun'iy intellekt yordamida olib borish.
4. Soliq to'lovchilarning huquqiy savodxonligini oshirish uchun interaktiv o'quv platformalarini yaratish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. [Musaeva N. (2021). *O'zbekiston Respublikasida soliq siyosatini takomillashtirish yo'nalishlari*. TDIU ilmiy jurnali.
2. OECD (2023). *Tax Revenue Statistics in Asia and the Pacific*. Paris.
3. Davlat statistika qo'mitasi (2024). *O'zbekiston iqtisodiy ko'rsatkichlari to'plami*. <https://stat.uz>
4. Moliya vazirligi (2024). *Davlat byudjeti ijrosi to'g'risida hisobot*. <https://mf.uz>

5. IMF (2023). *Fiscal Transparency and Revenue Dynamics in Emerging Economies*. Washington DC.
6. World Bank (2024). *Uzbekistan Public Finance Review*. Washington DC.
7. Stiglitz J. (2015). *Economics of the Public Sector*. W.W. Norton & Co.